

ISIKUDEIKSIS ÕPILASTEKSTIDES

Kersti Lepajõe

Tartu Ülikool / Helsingi Ülikool

Käesoleva artikli eesmärgiks on analüüsida kirjutajakesksust riigikirjandites. Konkreetseks uurimisülesandeks on selgitada, kuidas kasutavad abiturientid lõpukirjandites personaalpronoomeneid *mina* ja *meie*. Vaatlen, milliseid pronoomenivalikuid õpilased teevad, keda või mida valikute taga nähakse ja kuidas pronoomenite valik loob tekstide tähendusi. Analüüsimaterjaliks on 1999. aastal kirjutatud 50 riigikirjandit. Analüüsitud 50 kirjandist ilmnes, et 14 kirjandi autorid on kujutatavast selles mõttes distantseerunud, et pole kirjutanud ennast teksti osaliseks ega kasutanud *mina-* ja *meie-*vorme. Ülejäänud 36 töös esines isikudeiktikut *mina* 117 ja isikudeiktikut *meie* 96 korda.

1. Isikudeiksis

Keel toetub ühelt poolt keelevälisele tegelikkusele, mis on meile kogemuslikult ühine, teiselt poolt omaenda struktuurile, grammatikale, semantikale. Keel seostub otseselt tegelikkusega deiksise kaudu, vormide-sõnade kaudu, mis viitavad kõnehetke situatsioonile. Deiktulisteks peetakse situatsiooni kaudu interpreteeritavaid sõnu, nagu näiteks demonstratiiv- ja personaalpronoomeneid ning suhtluse aja ja kohaga suhestuvaid sõnu (Lenz 2003: VII). Sellised on eesti keele sõnad *see, siin, praegu, mina, äsja, niisugune, näe, vaata*. Ent deiksis kuulub ka paljude muude sõnade ja konstruktsioonide juurde, selleta ei saaks näiteks mõista vahet sõnade *tulema* ja *minema*

vahel. Erinevad autorid on nimetanud deiktiktilisi väljendeid ka indeksiaalseteks.

Deiksis on universaalne, kõikidele keeltele omane nähtus, mis loob seose keele ja konteksti vahele (Levinson 1983: 54). Eesti keeleteaduses on deiktikutega lähemalt tegelnud Renate Pajusalu, kes oma väitekirjas defineerib deiktulistena sõnu, mille kasutus ja interpreteerimine sõltuvad situatsioonist, mis valitseb nende lausumise hetkel (Pajusalu 1999: 17. 18). R. Pajusalu on põhiliselt keskendunud oma uurimustes deiktikute esinemisele suulises kõnes. Samad lähenemisviisid on rakendatavad aga ka kirjalike tekstide analüüsimisel, sest lõpuks sõltub iga ütluse ja sõna interpretatsioon kontekstist, s.t keeikasutajad lepivad kokku, mida mingi sõna selles kontekstis tähendab.

Urijad on võtnud kasutusele deiktilise nullpunkti *origo* mõiste. Selle all mõeldakse ruumilis-ajalist punkti, milles kõneleja kõnelemise hetkel viibib. Deiktiline nullpunkt on see, millele viitavad kõnelemise hetkel deiktikud *mina* – *siin* – *praegu*. Need kolm mõõdet määravad ära ka kolm deiksise liiki: isikudeiksise (*mina* kui kõneleja), ruumideiksise (*siin*) ja ajadeiksise (*praegu*). (Pajusalu 1999: 17–19)

Isikudeiksise on kuueliikmeline: kolm isikut ainsuses ja kolm mitmuses. Esmaseks isikudeiksiseks nimetatakse pronoomeneid *mina* ja *sina*. Need on põhikategooriad: *mina* kui kõneleja ja *sina* kui kõnetatav. Neid koos nimetatakse ka primaarseks rollideiksiseks, sest nende referendi määratlemine selgub dialoogi rollide kaudu. *Mina*-deiksise on alati definiitne. Kuulaja näeb isikut, kes enda nimel kõneleb. (Larjavaara 1992: 45).

Isikudeiksise alla kuuluvad ka *meie* – *teie*. Nimetusega *meie* viidatakse kõnelejale ja veel kellelegi (kuulaja võib olla nende hulgas, aga ei pruugi olla). Nimetusega *teie* viidatakse kõnetatavale ja veel kellelegi, aga mitte kõnelejale.

Kolmanda isiku kategooria *tema* – *nemad* on rollideiksisega seotud negatiivselt: *tema* – *nemad* pole ei kõneleja ega ka kuulaja. R. Pajusalu sõnul jääb kolmas isik kui häguste piiride väljendaja isiku- ja demonstratiivdeiksise piirialale, olles seotud nii kõne-situatsiooni rollide kui ka rollidest väljapoole jääva reaalsusega (Pajusalu 1999: 25).

Isikudeiksise väljendusvõimalused on seotud keele personaalpronoomenite e isikuliste asesõnade süsteemiga, mis keeliti on üsnagi erinev. Näiteks inglise keeles pole võimalik eristada ainsuse ja mitmuse 2. isikut (*you*) (Levinson 1983: 69).

Eesti keele personaalpronoomenite süsteem esitatuna EKG-s on järgmine: eesti keele personaalpronoomeniteks on prosubstantiivid *mina* (~*ma*), *sina* (~*sa*), *tema* (~*ta*), *meie* (~*me*), *teie* (~*te*), *nemd* (~*nad*). Personaalpronoomenid esindavad lauses kõneleja või kuulaja isikut või kõnesituatsioonivälist isikut märkivat substantiivi (EKG 1995: 27). Eesti personaalpronoomenite olulisim eripära on lühikese ja pika vormi olemasolu. Lühike kuju esineb üldiselt rõhuna ja põhiliselt lause teemaosas, pikk kuju on rõhutatud, tihti on sellega viidatud isik ka kellelegi teisele vastandatud ja seetõttu eriliselt fokuseeritud (Pool 1999: 182–184).

2. *Mina*-deiksise roll protsessiosalisena

Riigieksami kirjandites esinevat *mina* saab analüüsida vaid teksti kaudu, sest otsene suhtlussituatsioon puudub. Teksti konkreetne lugeja pole teada. Selge on aga see, et autor kirjutab enda nimel, asetades end nii viisi mitte ainult diskursuseosalise (Kirjutaja suhetes Lugejaga), vaid ka tekstiosalise rolli.

Halliday järgi võimaldab keel luua mentaalse ettekujutuse tegelikkusest, s.t võimaldab inimesel mõista erinevaid protsesse, millest tegelikkus koosneb. Funktsionaalses lingvistikas eristatakse materiaalseid, mentaalseid ja seisundiprotsesse. (Halliday 1994: 106–112). Materiaalsete protsesside osalisteks on aktiivne tegija ja passiivne kogeja, saaja või tegevusalis, kelle suhtes protsessi vaadatakse. Mentaalsete protsesside osaliseks on mentaalne agent, kes mõtleb (kognitiivsed protsessid), tunneb (emotsionaalsed protsessid), tahab (intentsionaalsed protsessid) või tajub midagi. Seisundiprotsesside osaliseks on passiivne seisundis olija (Halliday 1994: 106–144). Vaatlen riigieksami kirjandites esinevat *mina*-deiksist just sellest aspektist, millises rollis kirjutaja end teksti sisse kirjutab.

1. Kõige suurema rühma moodustab kirjandites **kognitiivsete e mõtlemisprotsesside mina** — keegi, kes arvab, usub, mõtleb või mõistab. Analüüsitud töödest ilmses, et suurim on *mina*-arvaja rühm — kokku esines *mina*-deiksist koos verbiga *arvama* 19 korda. Enamasti vormistab kirjutaja oma arvamuse iseseisvas metatekstuaalses pealause, millele kõrvallause järgneb arvamuse kirjeldus (näited 1–5).

- (1) *Mina arvan, et laps, kes läheb esimesse klassi, peab oskama lugeda ja kirjutada. (450 025 Rahatäht, taevatäht, kirjatäht)*
 (2) *Ma arvan siiski, et Maa ei ole ainuke planeet, kus on elu. (059 030 Rahatäht, taevatäht, kirjatäht)*
 (3) *Ma arvan, et inimese häid ja halbu omadusi saab seostada tema lapsepõlvega. (600 028 Eneseusk ja eneseteostus)*
 (4) *Ma arvan, et Hitlerit võiks nimetada Anti-Kristuseks. (210 039 Paremasse homsesse viivad meid ...)*
 (5) *Ma arvan, et Suitsu ütlus "Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks" peaks iseloomustama meid ja meie järglasi Eestimaal. (161 036 Eestlane ilukirjanduse peegli)*

Näidetes 4 ja 5 kasutab kirjutaja indikatiivi asemel konditsionaali. *Mina*-arvaja pole endas päris kindel, ta jätab lugejale võimaluse *minaga* nõustuda või jääda eri arvamusele. *Mina*-arvaja rühmas kasutab personaalpronoomeni pikka rõhulist varianti *mina* vaid üks kirjutaja, 11 korda on kasutatud pealause rõhuta *ma*-vormi. Sellist valikut võib tõlgendada nii, et autor ei taha oma seisukohta rõhutada ega teistele võimalikele seisukohtadele vastandada, vaid noor kirjutaja kasutab väljendit *ma arvan* pigem ebakindlusest, et järgnevat väidet pehmemdada ja väljendada esitatud seisukoha subjektiivsust. Sama funktsiooni täidab ka järgneva kõrvallause konditsionaal.

Teine samas funktsioonis, tekstitähenduse poolest veelgi rohkem tagaplaanile jääv struktuur on sekundaarkonstruksioonina arvamuse sisestatud väljend *minu arvates*, mida siiski iseseisvast pealausest vähem kasutatakse (4 korda),

- (6) *Õnn on minu arvates kõigi peaeesmärk — kõik pingutused ja sehkendused taanduvad järele mõeldes selle poole püüdlmisele. (600 029 Eneseusk ja eneseteostus)*

(7) Kirjataht on minu arvates sellepärast tarkuse sümbol, et ainult inimene on suutnud luua endale kirja. (059 030 Rahataht, taevataht, kirjataht)

Samasuguses tekstitähenduses on kasutatud ka variante *minu arust*, *minu meelest*, *minu arvamus on* — kõiki üks kord.

Koos verbiga *uskuma* esineb *mina* kokku 6 korda. Tekstifunktsioon on üsna sarnane eelmise rühma *arvama*-verbi funktsiooniga. Kuna *uskuma* on semantiliselt tugevama kognitiivse jõuga kui *arvama*, siis ei ole selle verbiga seoses rõhulist pikka pronoomenivormi üldse kasutatud. Lühikest rõhuta personaalpronoomenit *ma* on analüüsitud kirjandites kasutatud kaks korda (näide 8 ja 10), verbi ainsuse 1. pööret 4 korda (näide 9).

(8) Ma usun, et Eesti tulevik on parem kui tänane päev. (161 037 Paremasse homsesse...)

(9) Usun, et taevatahtede järgi saame tulevikus veel rohkem teada universumi ajaloost ja selle tekkimisest. (091 015 Rahataht, taevataht, kirjataht)

(10) Kuna igal inimesel on võimalik õnnelikuks saada, siis usun ma siiralt, et igapähe on olemas loomingušade ja soov end väljendada, kuid vahel ei osata seda endast üles leida. (600 029 Eneseusk ja eneseostus)

Vaid ühes näites (10) on oma uskumist ka kõrvallausega põhjendatud. Enamasti viitavad kirjutajad nii *arvama*- kui ka *uskuma*-verbi sisaldava metatekstuaalse konstruktsiooni abil üksnes järgneva väite subjektiivsusele, arvamise põhjustele osutamata. Tarindil on pigem modaalne kui väite funktsioon.

Koos verbiga *mõtleva* esineb *mina* üks kord. Siin on kognitiivsel verbil teistsugune tekstifunktsioon — autor tööpoolest kirjeldab oma tegevust kindlas, koha ja ajaga määratud situatsioonis. Seda rõhutab ka verbi lihtmineviku vorm.

(11) Eile veetsin ma päeva üksi, jalutades linna peal ja mõtlesin elu üle. (091018 Mis on minu tarkuste raamat)

2. Teise rühma moodustab **intentsionaalsete e tahtmisprotsesside agendina** esinev *mina*. Sellite valikute eesmärgiks on oma soovi, unistuse või tahtmise rõhutamine. Enamasti on noorte kirjutajate soovid ja tahtmised suunatud tulevikku.

Mina-soovija-tahtja esineb koos vastavate verbidega kokku 6 korda. Vaid üks kord on *mina*-soovija isik rõhutatud, kirjutaja on kasutanud personaalpronoomeni pikka vormi, rõhutatust süvendab ka adverbiaal *kindlasti* (näide 12). Teistel juhtudel on jäädud personaalpronoomeni lühikese vormi juurde, tõstes esile pigem soovi sisu kui soovijat.

(12) *Mina soovin kindlasti, et eestlased oleksid tulevikus oma keele ja kultuuriga vaba rahvas. (210 034 Paremasse homsesse ...)*

(13) *Ma tahan oma elus midagi saavutada ja pean selleks tugevasti tööd tegema, et täita teatud eeltingimused. (210 035 Eneseusk ja eneseteostus)*

3. **Mentaalseid tajuprotsesse** väljendavatel seoses esimese isiku deiksiseega verbid *kuulma*, *nägema*, *mõistma*. Verb *kuulma* esineb koos *mina*-isikuga kolm korda. Kirjutaja kasutab imperfekti ja perfekti ja jutustab kõrvallauses sellest, mida ta kuulnud on (näide 14). Seoses verbiga *kuulma* ei kasuta kirjutajad kordagi personaalpronoomenit, isikut väljendatakse vaid pöördelõpuga.

(14) *Alles hiljuti kuulsin, et palju valgust on pimedus. Olen kuskilt kuulnud, et armastust ei saa osta, ei saa müüa, ei saa kinkida, ei saa maast korjata. (450 025 Rahatäht, taevatäht, kirjatäht)*

Verbid *mõistma* ja *nägema* esinevad kumbki 1 kord.

(15) *Mõistan ka oponendi vastuväiteid: "Kui kõik teevad tööd, millest on unistanud, kes siis puhastaks vabatahtlikult kanalistsioone?" (091011 Eneseusk ja eneseteostus)*

(16) *Mu silme ees on kindel siht ja ma näen, et saavutan selle (450 023 Eneseusk ja eneseteostus)*

4. Emotsionaalsete protsessidena võib tõlgendada väärtushinnangut väljendavaid verbe *heaks kiitma ja hindama*.

Kumbki esines üks kord

(17) *Mina kui maad ülistava suguvõsa järeltulija seda heaks ei kiida. (059 033 Veart maa)*

(18) *Olles ise naisterahvas, peaks ma ilmselt 20. sajandi lõppu väga hindama, sest lõpuks ometi on ka meie sool võimalus end teostada. (232 042 Suur aeg nõuab suuri inimesi)*

5. Seisundiprotsessid väljendavad mingit suhet. Kirjanditest võib leida identifitseerivat seisundit seoses *mina*-deiksisega, s.t lugeja esitleb end kellenagi, võtab endale mingi rolli. Süntaktiliselt võib see olla väljendatud nii predikatiivlause (19) kui ka noomenifraasi (17) vormis.

(19) *Ehk olengi naiivne maailmaparandaja. Kõigi oma vaadete juures ei ole ma siiski mürkroheline, kes piketeeriks aatomielektrijaama või loomkatsete vastu. (600 021 Paremasse homsesse viivad meid ...)*

(17) *Mina kui maad ülistava suguvõsa järeltulija seda heaks ei kiida. (059 033 Veart maa)*

Lisaks eelnevatele näidetele määratleb kirjutaja oma soorolli (näide 18) — *mina* kui naine. Soorolli identifitseerimine pole kuigi sage nähtus õpilastekstides, väga harva rõhutatakse oma naiseks või meheks olemist. Kuigi kirjutaja on valinud lause alguses singulari 1. isiku *ma*, kirjutab ta tegelikult *meie*-positsioonilt — *meie naised*.

(18) *Olles ise naisterahvas, peaks ma ilmselt 20. sajandi lõppu väga hindama, sest lõpuks ometi on ka meie sool võimalus end teostada. (232 042 Suur aeg nõuab suuri inimesi)*

Leidub ka atributiivseid protsesse väljendavaid adjektiivse predikaatiiviga lauseid. Analüüsitud töodes oli selliseid seisundiprotsessi kirjeldusi kokku neli.

(20) *Ma olen õnnelik, et saan õppida kunstilt ja elult kõige kõrgemat tarkust — oskust elada. (091018 Mis on minu tarkuste raamat)*

6. Materiaalste protsesside *mina*-osaline esineb kirjandites koos tegevusverbidega (*tegema, õppima, otsima, andma, kohtama*) kokku 7 korda. *Mina* on aktiivne tegutseja, sageli oma tuleviku kavandaja. Materiaalstest protsessidest kirjutades kasutavad abiturientid lühikest personaalpronoomeni varianti *ma*, jättes tegevustes oma isiku rõhutamata.

(21) *Ma olen teinud sellised tulevikuplaanid, mõeldes nii enda kui kogu Eesti heaolule, (161 037 Paremasse homsesse...)*

(22) *Ma otsin oma teed ja tähte. (450 025 Rahatäht, taeva-täht, kirjatäht)*

7 Verbaalseid protsesse iseloomustavaid verbe abiturientid koos *mina*-isikuga ei kasuta. Vaid ühes töös esines *mina*-ütleva ja seegi vormistatud tingimusliku *kui*-kõrvallausega.

(23) *Ei eksi, kui ütlen, et igäühe jaoks on kõige väärtuslikumaks maaks kodumaa. (059 033 Veart maa)*

Võib siis teha järelduse, et kuigi abiturientid kirjutavad end üsna sageli oma tekstidesse sisse aktiivse osalisena, siis endaga seotud sündmusi ja oma tegevusi kirjeldavad nad harva, pigem keskenduvad oma mõtetele, arvamustele, soovidele. Selline tekstimoodustus iseloomustab argumenteerivat tekstitüüpi, mille kõrval deskriptiivsel või narratiivsel tekstitüübil on kirjanditekstis üsna tagasihoidlik koht.

3. *Meie* viiteala

Meie-deiksis on paljudes keeltes kollektiivi väljendaja. Nii ka eesti keeles: *meie* viitab kollektiivina tajutavale isikute hulgale, mis vestluse või kirjaliku teksti teatud etapil kõneleb, mõtleb, tunneb ja tegutseb identsena. *Meie*-deiksise abil kujutab kirjutaja end ühena

grupist, osutab oma samastumisele rühmaga. Nii loodab kirjutaja, et lugeja võtaks omaks esitatud perspektiivi. Tüüpiline on *meie* kasutamine siis, kui kõneleja püüab oma väite taha tuua kogu kollektiivi. Nii võib olla *meie*-referendiks näiteks eesti rahvas tervikuna, aga ka *meie* kui kõik inimesed.

Meie-deiksis on valdavalt eksofoorne. Eesti keeles on *meie*-vormi võimalik kasutada ka endofoorina (*Siis me lähme Malle-ga ...*), selgi juhul selgub kontekstist, kas kuulaja ka *meie* sisse arvatakse või ehk on veel muidki, peale minu ja Malle, kes kalale lähevad (Pajusalu 1999: 56–59). Ka soome keele *me*-deiksisist peetakse maksimaalselt laiaks, mis ühendab vähemalt kõneleja ja kuulaja isiku, aga enamasti on soome personaalpronoomeni *me* taga veel mingi suurem kollektiivne rühm (Larjavaara 1992: 71–75).

Osa *meie*-vorme võib tõlgendada geneerilistena. Selline *meie* ühendab referentidena kõik inimesed ja osutab väite üldaktsepteeritavusele. Näiteks: *ajad muutuvad ja meie koos nendega* või *muidugi me teame* — üldkehtivust rõhutavad ka partiklid *ju, muidugi*. *Meie*-vormi kasutades koondab kirjandi kirjutaja tavaliselt iseenda ja lugeja ühise nimetaja alla ning määratleb selle nimetaja. Peale selle on *meie* mõjutamisfunktsiooni omav deiktik, sest *meie* abil on võimalik tähistada erinevaid inimrühmi, aga samal ajal on võimalik teatud teised inimrühmad tähistusalast välja jätta (*meie – nemad* vastandus). Sageli kasutatakse pronoomenit *meie* teadlikult ebamäärasena.

Analüüsitud riigieksamikirjandites tähistab *meie* erinevaid viitealasisid.

1. Tervikliku grupi moodustavad *meie*-deiksisega laused, kus viidatakse nii **kirjutajale kui lugejale**. Kirjutaja püüab olla lugejaga solidaarne. Selline *meie* on mentaalse protsessi agent, keda lähemalt ei identifitseerita ega iseloomustata.

(24) *Saagem aru, et ühiskond peab olema ise aktiivne, mõistmaks hukka halvad teod. (450 021 Paremasse homsesse)*

(25) *Kas meil on võimalik naljalt leida ühiskonnas selliseid inimesi, kes haridusele rõhku ei pane. (091 016 Paremasse homsesse)*

Sellist vaid lugeja ja kirjutaja suhet loovat *meiet* esineb kirjandites siiski vähe. Tavaliselt on *meie* seotud veel kellegi kolmanda osalisega.

2. Kõige suurema rühmana eristub kirjandites ***meie*-eestlased**. Kirjutaja ühendab lugeja ja iseenda eestlaste rühma tavaliselt siis, kui tekstis kirjutatakse rahvuslikkusest ja identiteedist. Abituriendid kirjutavad eestlaste nimel, eeldades, et lugeja on eestlane ja tal tekib kokkukuuluvustunne kirjutajaga. On iseloomulik, et sellise *meie*-kasutuse korral on tekst sageli *meie*-rühma iseloomustav.

(26) *Me pole sõjakas ega agressiivne, vaid mõtlik ja rahulik rahvus, ja kellele meil olekski kallale minna? Me oleme haruldaselt väike rahvas ja sellepärast on oluline, et me teaksime, milline minevik on meil olnud. Unustame me selle ära, hääbub peagi ka kultuur. (210 031 Veart maa)*

(27) *Lõpuks ometi on meie rahvas teel euroopaliku õigusriigi poole ... (161 030 Veart maa)*

(28) *Kasvanud kesk Eestimaa loodust ja ühiskonda, on meist igatühe hinges ka killuke eestlust. See, mis meid eestlasteks teeb, on kultuur, vähemal määral ka päritolu, keel, asukoht maailmakaardil. (161 030 Veart maa)*

3. *Meie*-pronoomeniga on tähistatud ka **Eestit kui riiki** või maad. Viitealaks on siis Eesti poliitilise mõistena, mis hõlmab ka kirjutaja ja lugeja, kusjuures ilmneb, et kirjandi kirjutajad otseselt Eesti riiki ega maad ei nimeta — *meie* on identifitseeritav vaid konteksti kaudu.

(29) *NATOsse me trügime tõepoolest rahu säilitamise eesmärgil, kuna meie oleme nii väikesed ja NATO on nii suur. (949 057 Paremasse homsesse viivad meid ...)*

(30) *Meie väikesel riigil tuleb teha valikuid ja otsustada, mida maailmakultuurist üle võtta, mida mitte. Tuleb hinnata seda, mida meie isad-emad kannatuste hinnaga loonud on. (161 030 Veart maa)*

(31) *Meie tulevik sõltub meie rahanduse, majanduse ja hariduse tugevusest. (210 036 Rahatäht, taevatäht, kirjatäht)*

4. Lisakas eelnevale eristub kirjandites viitealana ka *meie* kui **kõik inimesed**. Abiturientide *meie*-inimesed muretsevad planeedi elamiskõlblikkuse ja keskkonnaprobleemide pärast, see peaks olema kõiki inimesi ühendav teema.

(32) *Kuna meil on vaid üks planeet elamiskõlblik, siis on meil ka ühiseid probleeme. (949 057 Paremasse homsesse viivad meid ...)*

(33) *Meil on juba praegu piisavalt probleeme keskkonnaga. Me ei vaja jõgede sirgeks ajamist, et neid hiljem kolossaalsete summade eest taas looklema saada. Inimene peab leppima sellega, et looduse loodu on õigesti loodu. (600 021 Paremasse homsesse viivad meid ...)*

5. *Meie*-kasutust kitsamas, kirjutaja oma põlvkonna tähenduses esineb vaid kaks korda. Kirjutaja identifitseerib end *meie*, s.t noorte hulka kuuluvana. Oleks loogiline, et sellist *meie* kasutust oleks märksa enam, sest abiturientid võiksid noorte positsioonilt maailma näha ja sellest oma töödes ka kirjutada.

(34) *Vahest peaksime meie, noored, oma hingerahu erinevatest paikadest otsima, enne kui otsustame end millegagi lõplikult siduda. (210 033 Eneseusk ja eneseteostus)*

6. Eraldi rühmana võib välja tuua näited, kus *meie*-viiteala pole võimalik kindlaks teha, kuid tekstist arusaamist see põhimõtteliselt ei takista.

(35) *Paljud kirjatähed polegi aga mõeldud selleks, et me neist eeskuju võtaksime ja suurt tõde otsiksime*

Eelnevast analüüsist võib teha järelduse, et abiturientid valivad oma tekstides vaatepunktiks meelsamini laiema perspektiivi, kas Eesti (resp eestlaste kui rahvuse) või terve maailma, selle asemel et lähtuda konkreetsemast — oma klassi, kooli, linna, põlvkonna vaatepunktist. Ka näiteks Euroopa kui *meie* võimalik viiteala ei ole abiturientide tähelepanu köitnud.

4. *Meie*-deiksise roll protsessiosalisena

Peale *meie*-viiteala määratlemise vaatlen ka, millistes tegevustes, protsessides või seisundites *meie*-osalist esitatakse või milliste seisundite ja tegevuste abil teda kirjeldatakse.

Meie-deiktiku tähistajana kasutatakse *meie*-pronoomenit (kirjandites enamasti lühikest vormi *me*) ja öeldisverbi mitmuse 1. pööret. Analüüsitud töödest ilmnes, et *meie*-pronoomenit kasutati kokku 96 korda. Verbi pöördelise vormiga seotult esines lühike personaalpronoomeni *me* vorm 28 korda, mitmuse 1. pööre lõpust ilmnes *me*-isiku kasutamine 13 korral. Ülejäänud *meie*-konstruktsioonid olid atributiivsed (*meie elu, meie ema, meie kunst* — kokku 15) või siis sellised konstruktsioonid, nagu *kes meist, meie jaoks, meie arvates*.

1. *Meie*-deiksist leidis analüüsitud kirjandites **materiaalste protsesside aktiivse osalisena** kokku 7 korda. Aktiivne *meie* esineb näiteks koos tegevusverbidega *liikuma, tegutsema, neelama, kujundma, lugema*. Näib, et *meie* abil kirjeldavad abituriendid end tunduvalt konkreetsemate tegevusprotsesside tegijate-tegutsejatena kui *mina* abil. Enda tegevused, mida kirjandites representeeritakse, on pigem abstraktsemad (vt eespool).

(36) *Me neelame Päikese energiat. Selle abil me liigume ja tegutseme.* (450 029 Rahatäht, taevatäht, kirjatäht)

(37) *Me loeme küll väärtkirjandust, kuid kahjuks on see asendumas arvutite, interneti või televiisoriga (161 034 Paremastele hõmsesse viivad meid...)*

Erinevalt *mina*-pronoomenist on *meie*-vormi kasutatud ka tegevusprotsesside **passiivse osalisena** (kokku 12 korda), kelle suhtes protsessi vaadeldakse. Passiivse osalisena on *meie* enamasti protsessi kogeja või kasusaaja rollis, s.t kirjandite *meie*-osaline kirjeldab seda, mida ta (koos teistega) kellegi või millegi tegevuse tulemusena saab või kogeb.

(38) Meid ei ohusta tugevad maavärinad, meie maalilist loodust ei hävita vulkaanipursked ega orkaanid. (059 037 Veart maa)

(39) Teiseks, mis meid edasi viib, on arukus. (280 018 Paremasse homsesse viivad meid)

(40) Mida siis annavad meile need armsaks saanud teosed? Eelkõige panevad nad meid nägema ja mõistma kõiki elulisi probleeme. (059 035 Mida on klassikalisel kirjandusel öelda tänapäeva lugejale?)

2. Mentaalsete protsesside agendina esinevat *meie*-osalist on riigi-kirjandites tunduvalt vähem kui eespool kirjeldatud *mina*-osalist. **Kognitiivsete e mõtlemisprotsesside** *meie* koos verbidega *arvama* ja *uskuma* esineb kokku 5 korda, neist üks kord konstruktsioonina *meie arvates*.

(41) Jaapanis ehitatakse väikeseid madalaid maju. Meie arvame, et neile meeldib niimoodi elada või nad lihtsalt ei vaevu ehitama suuremaid. (091010 Paremasse homsesse viivad meid ...)

(42) Rahatäht — meie arvates tänapäeval kõige levinum maksevahend. (091 015 Rahatäht, taevatäht, kirjatäht)

Mina-arvaja suur osakaal *meiega* võrreldes tuleneb sellest, et väljendid *ma arvan*, *minu arvates* jts on grammatikaliseerumas modaalses tähenduses 'arvatavasti' *meie*-isik suurendab arvajate rühma ja kollektiivse tegija osalemine protsessis rõhutab või tõstab rohkem esile protsessi kognitiivset laadi, arvamist kui tegevust.

Järgmises näites (43) on *me*-isik koos verbiga *uskuma* tingimulause osaline ja see koos rõhumäärsõnaga *tõesti* vähendab oluliselt verbi *uskuma* semantilist tugevust.

(43) Kui me *tõesti* millessegi usume, siis see saab vähemalt *meie* endi jaoks ka *tõeks*. (210 034 Paremasse homsesse ...)

Intentsionaalsete e tahteprotsessidega seostub *meie-deiksis* uuritud kirjandites 4 korda, kõik juhud esinevad koos verbiga *tahtma*.

(44) Me kõik tahame armastada ja olla armastatud. (091 010 Paremasse homsesse viivad meid ...)

Emotsionaalsete protsesside *meie*-deiksis on esindatud verbiga *tundma* ja sedagi vaid üks kord. Järelikult pole abiturientide arvates millegi tundmine kollektiivile omane protsess, emotsioonid on pigem individuaalsed. Järgnevast näitelausest (45) on aga ka keeruline tajuda, keda kirjutaja *meie* all mõistab, millist kollektiivi silmas peab.

(45) Tänapäeval on info kergesti kättesaadav. On hetki, mil tunneme, et seda on tõesti liiga palju. (091 014 Mis on minu tarkuste raamat)

3. Seisundiprotsessides olija **passiivses rollis** on *meie* riigikirjandites tunduvalt sagedasem kui *mina*-isik. Kõige rohkem näiteid on *meie* kasutuse kohta possessiivsetes omamisprotsessides (10 näidet), mis enamasti on väljendatud täiendiga noomenifraasis. Kirjutaja väljendab omamissuhet — keegi või miski kuulub talle. Väärrib tähelepanu, et räägitakse pigem siiski abstraktsete asjade ja väärtuste omamisest, mitte konkreetsest valdamisest.

(46) Umbes kümme aastat tagasi oli konflikt meie unistuste ja reaalsuse vahel väga suur (161 034 Paremasse homsesse viivad meid)

(47) Kurat, kes ta on? Meie väljamõeldis, inimeste piiramatu fantaasia vili. (280 017 Kuradi mitu nägu)

Harvem (8 korda) esineb *meie* omamislause koosseisus, kusjuures see, mida omatakse, on siingi üsna abstraktne ega seostu konkreetsete füüsiliste asjade ega esemetega.

(48) Meil on midagi, mille nimel neile tuuliste ja tormistele merekallastele püsima jääda. (059 037 Veart maa)

(49) Meil oleks märksa parem ühiskond, kui kaoks konkurents (091 011)

Identifitseerivas seisundilases kujutab *meie*-isik end kellegi või millegi kaudu. Abituriendid nimetavad end näiteks edukateks kodanikeks (50) või samasse liiki kuuluvateks (51) ja üritavad nii luua sellise identiteedi ka lugejale.

(50) *Oleme* edukad kodanikud ja paneme nii aluse oma tulevikuks (161 034 Paremasse homsesse viivad meid)

(51) *Me oleme* kõik samast liigist ja peaksime üksteist toetama (161 032 Ajalool on sõlm sees)

Seega saab analüüsitud kirjandite *meie*-deiktiku kui protsessi osalise alusel järeldada, et kollektiivne *meie* on kõige enam protsesside passiivse osalise või seisundis olija rollis, mis viitab, et abituriendid kirjutavad *meie* abil protsessidest ja seisunditest, mis on iseeneslikult mingile rühmale omased.

5. Kokkuvõte

Isikudeiksiste *mina* ja *meie* kasutuse ning valikutega saab luua tekstide tähendusi, saab ennast kirjutada teksti osaliseks, aga saab enda seisukoha taha tuua ka suurema rühma, kellega end identifitseerida või kelle nimel kirjutada. Selliseid retoorilisi võtteid kasutavad abituriendid riigikirjandites üsna sageli. End teksti osaliseks kirjutades kasutatakse kõige enam isikudeiksist *mina*. Kirjandite tekstide *mina*-isik on enamasti kognitiivsete protsesside *mina*-arvaja, -uskuja. Nii rohke oma arvamuse sisse toomine teksti näitab, et kirjand on tugevasti argumenteerivat tüüpi tekst, vaatamata sellele, et argumentina esitatakse oma isikliku arvamust ja enamasti jäetakse seegi põhjendamata. Võib-olla peaks sellele kirjandite õpetuses tähelepanu pöörama.

Meie-deiksise abil seostavad abituriendid end mingi kollektiiviga, kelle hulka kuuluvana püütakse end identifitseerida. Ka lugeja peaks eeldatavasti samasse rühma kuuluma. *Meie* viiteala on eksamikirjandites üsna üheülbaliselt tõlgendatav eestlaste ja Eesti riigi, vahel harva ka kõikide inimeste tähenduses. Laiem silmaring ja suurem varieerumine võiks kasuks tulla. Kollektiivseid väärtusi

esitades püütakse luua sidet lugeja ja kirjutaja vahele. *Meie*-deiksis esineb sagedasti passiivse seisundisoliija või kasusaaja rollis — mis meiega toimub või millised me oleme. Selline *meie* kasutamine näitab, et *meie* on vahend mingile rühmale omaste protsesside ja seisundite iseloomustamiseks, aga ka kogu rühma kirjeldamiseks. Aktiveeritud *meie*-vormi tuleb hoopis harvem ette. Personaalpronoomenite kasutamine pole seega sugugi juhuslik valik ega vaid tekstide stiili küsimus. Kooli tekstiõpetuses peaks tähelepanu juhtima kõige muu kõrval ka isikudeiksise kasutamisevõimalustele kui tähenduspotentsiaalile. Soome koolis seda muuseas tehakse (Honkanen, Herlin 2004: 18–23).

KIRJANDUS

- Lenz, F. 2003 (ed.) Deictic Conceptualisation of Space, Time and Person. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- EKG I 1995 = M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: ETA Keele Instituut.
- Halliday, M. A. K. 1994. An Introduction to Functional Grammar. London: Arnold.
- Levinson, S.C. 1983. Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Larjavaara, M. 1992. Suomen deiksis. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pajusalu, R. 1999. Deiktikud eesti keeles. (Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 8.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pool, R. 1999. About the use of different forms of the first and second person singular personal pronouns in Estonian cases. — Mati Erelt (ed.). Estonian: Typological studies III. (Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 11.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Honkanen, S., I. Herlin 2004. Pronominit ja tutkiva oppiminen. Virke. Äidinkielen opettajain liiton jäsenlehti 3/2004